

جناب وحید الرحمن شاہ صاحب ایم اے
صدر شعبہ اسلامیات گورنمنٹ کالج پشاور

منظوم پشتو ادب کا ایک فقہی کتاب

رشید البیان — از ملا عبد الرشید فاروقی مردانی

اے ہوں صدی ہجری کے مشہور عالم و فاضل ملا عبد الرشید فاروقی قریشی بن سلطان حسین قریشی بن عبد الرحیم قریشی کی ضلع مردان کے موضع سنگر کوٹ دشہباز گڑھی مردان میں ولادت ہوئی۔ آپ کے پردادا، والدین و لانا عبد الرحیم فاروقی قریشی ملتان (پنجاب) کے ایک بڑے روحانی اور علمی خاندان سے تعلق رکھتے تھے۔ وہ ملتان سے تعلیم کرنے کے بعد وہ سحر نشین لاسٹے اور یہاں بھی آپ کی حیثیت ایک روحانی پیشوا کی تھی۔

مولانا عبد الرشید اپنی وقت کے اچھے اویب و شاعر بھی تھے۔ آپ سرحد کے مشہور روحانی پیشوا حضرت شیخ محمد مسعود پشاور (م ۱۱۳۵ھ / ۱۷۲۲-۲۳) کے تلمیذ و مسترشد اور حضرت شیخ فقیر اللہ علوی شکارپوری سندھ (م ۱۱۹۵ھ / ۱۷۸۱ء) کے پیر بھائی تھے۔

آپ کی تاریخ ولادت و وفات معلوم نہیں ہو سکی۔ البتہ آپ کے شیخ حضرت محمد مسعود پشاور (م ۱۱۳۵ھ / ۱۷۲۲-۲۳) کا آپ کے نام ایک مکتوب موجود ہے جس میں آپ کو شیخ فقیر اللہ علوی (م ۱۱۹۵ھ / ۱۷۸۱ء) سے ان کی پہلی مرتبہ دور سفر حج ۱۱۳۰ھ (۱۷۸۵ء) میں عجت سے مستفید ہونے کے لئے لکھا تھا۔ اس سے معلوم ہوتا ہے کہ آپ (ملا عبد الرشید) ۱۱۳۰ھ مطابق ۱۷۸۵ء تک بقید حیات تھے۔

آخر نظر کتاب کے علاوہ آپ نے مناقب شیخ پیر عاشق و معشوق کے نام ایک قصیدہ اور ان کے ملفوظات کو لکھا جو ناباب ہیں۔

۱۔ رشید البیان مطبوعہ حاجی عبد الخالق و فضل مالک تاجران کتب فقہ خوانی بازار پشاور، ۱۹۷۰ء (ب) پستانہ شعرا حصہ اول از ڈاکٹر عبد الحمید جمعی مطبوعہ منظور عام پریس پشاور ۱۹۶۴ء ص ۲۳۵ (۱) مکتوبات فقیر اللہ علوی شکارپوری مطبوعہ کتب خانہ اسلامی پنجاب لاہور ص ۳۸۹ (دب) مقدمہ مقدمہ فتوحات الغیبہ (عربی) از ڈاکٹر سید سید رشید شعبہ اسلامیات جامعہ پشاور ص ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱

مولانا نے زیر نظر کتاب ”رشید البیان“ پشتو نظم میں مثنوی کی طرز پر ۵۰ محرم ۱۲۹۹ھ مطابق ۲۰ دسمبر ۱۹۸۱ء کو لکھی۔ یہ عقائد و فقہ کے ابتدائی مسائل کے تقریباً ایک ہزار اشعار اور ۶۴ ابواب پر مشتمل ہے۔ جسے مسلک احناف کے مطابق عام فہم آسان اور روان زبان میں منظوم کیا گیا ہے۔

پشتو کے مشہور ادیب صدیق اللہ رشتین نے ”رشید البیان“ کو ”ابتدائی مسائل اور عقائد کا مجموعہ“ کے نام سے پکارا ہے۔ اور عبدالحی حبیبی صاحب نے اس کو فقہ اور عقائد کے ابتدائی مسائل کی کتاب ”فرمایا ہے۔ اور استاد محترم مولانا حافظ محمد عبدالقدوس قاسمی نے پختون خواہ میں مروجہ فقہی کتب میں ”رشید البیان“ کو انھوں قاسم کی فوائد شریعت کے بعد دوسرے درجہ کا یا د کیا ہے۔

”رشید البیان“ فوائد شریعت اور نافع المسالین معروف ہے ”انھوں گدا“ کی طرح پختون خواہ میں نہایت متداول ہے۔ سینکڑوں بار مختلف اداروں نے اسے شائع کیا ہے اور عورتیں اسے بڑے ذوق و شوق اور عقیدے کے ساتھ پڑھتی ہیں اور اکثر عورتوں کی زبان زد ہے۔

عربی الفاظ بہت کم استعمال کئے ہیں۔ آج سے تقریباً تین سو سال قبل کی یوسف زئی لہجے میں منظوم کیا ہوا ہے۔ لیکن قارئین اس میں آج بھی تازگی محسوس کرتے ہیں۔ اس کو شروع کرنے کے بعد دل چاہتا ہے کہ ختم کئے بغیر اسے نہ چھوڑیں۔

مؤلف کتاب نے کتاب کی ترتیب و تنظیم میں علم فقہ کی معتبر کتب سے استفادہ فرمایا ہے۔ اور اپنی طرف سے مسائل کو بیان کرنے میں کسی قسم کے حک و اضافے سے کام نہیں لیا ہے۔ مثلاً ہدایہ اولین برہان الدین علی بن ابی بکر مرغینانی دم ۵۹۳ھ و ۱۱۹۷ھ میں کتاب الطہارت سے آیت قرآنی یا ایہا الذین آمنوا اذا قمتم الى الصلوٰۃ الى قولہ تعالیٰ الی العین کا منظوم ترجمہ ص ۱۲ پر یوں پیش کیا ہے۔

پہ او دس کنن شلور خیز ہ	فرہیم دی اے عزیز ہ
اول فرض دین وینکل دی	چہ او دس کہ یہ ہغوی
دویم وینکل دی و منگلو	دلا سو نو تر شلور گلو

۱۔ رشید البیان ص ۵۰ ۲۔ پشتو ادب تاریخ از صدیق اللہ رشتین مطبوعہ عمومی کابل ص ۸۰ ۳۔ پینتا نہ شرار حصہ اول از عبدالحی حبیبی ص ۲۳۵ ۴۔ ماہنامہ پشتو پشتو ایکٹمی جامعہ پشاور دسمبر ۱۹۷۷ء ۵۔ ”دہنور و پینتو دینی ادب ند یہ کتنہ“ از مولانا حافظ محمد عبدالقدوس قاسمی ص ۵۰ باب المعارف العالمیہ جلد ۱۰ از مولانا عبدالرحیم کلاچوی مطبوعہ اخبار

آگرہ بار اول ۱۹۱۵ء ص ۸۸۔

ثلثو رم نماز گز اڑہ و پنبو و نیکل و پم کو شمارہ
ترجمہ و صنویں چار چیزیں فرض ہیں اے عزیز
اول منہ کا دھونا فرض ہے ان پر جو کوئی دھو کرنا ہے
دوم بازوؤں کو دھونا ہے ہاتھوں سے کہنیوں تک
سوم سر کا مسح ہے جو ربع ہر سے اکثر ہو
چہارم نازی کے لئے چاہئے پاؤں کا تختوں تک دھونا

اسی طرح ابوالکسین محمد بن محمد قدوسی دم ۴۲۸ھ، ۱۰۳۶ھ کو مختصر القدوسی کی مندرجہ ذیل عبارت
کا رشیہ البیان کے منظوم اشعار سے موازنہ کیا جائے تو صاف نظر آئے گا کہ مولف مرحوم نے کتب فقہ سے مکمل
استفادہ کیا ہے۔

مختصر القدوسی صفحہ ۵۰

”من شك في صلواته ولحميد شلثا صلي ام اربعاً فان كان له شك عرض له اولا
استاذن الصلوة وان كان الشك يعرض له كثير ايبنى على غالب ظنه ان كان له ظن فان
لم يكن له ظن بنى على اليقين وهو الاقل“

تشبيہ البیان . باب در بیان شک فی الصلوة ص ۳۳

ہو نما نچی جید مونج کوینہ کہ سئی شک ید زمرہ کنین وینہ
جید ما خودی گزاری بی کہ داشان بی دی مرومبی
فریضہ شی ید دہ بانہ جید دا مونج دیبا وکاندے
او کہ شک ید یر کیزی ید ہیتر شان ترینہ کیزی
ید غالب یقین دجانہ عمل کاندہ واورہ ماتہ
شوع حکم ید اقل کہ ید اقل ددی عمل کہ
ہر ایک نازی جو نماز پڑھتا ہے اگر اس کے دل میں کوئی شک ہو
کہ میں نے کتنی رکعتیں پڑھی ہیں اگر یہ شک پہلی مرتبہ ہو
تو اس پر فرض یہ ہوتا ہے کہ یہ نماز دوبارہ پڑھے

اور اگر شک پہنچے ہوتا رہتا ہے
تو غالب یقین پر اسے عزیز
حکم شرق اقل پر ہے

اور یہ کسی نہ کسی طرح ہوتا رہتا ہے
عمل کہ مجھ سے سنیں
اور اقل پر وہ عمل کریں

رشید البیان کی زبان اور اس کا بیان ماقبل کی کتب فقہ (پشتو میں) اخوند درویشہ (م ۱۰۴۸ھ ۱۲۳۸ء)
کی خزن اور اخوند خاسم کی فوائد شریعت سے جامع اور واضح ہے بلکہ اگر اس کے بعد کے کتب پر نظر ڈالی جائے
تو بیشک کتب سے زیادہ عام فہم ہے۔ علاوہ ان رشید البیان اور فوائد شریعت کی فہارس عنوانات پر نظر ڈالنے
سے یوں معلوم ہوتا ہے کہ ان دونوں کے تمام مضامین تقریباً آپس میں ملتے جلتے ہیں۔ البتہ فوائد شریعت میں
رشید البیان کے مقابلہ میں تشریح مسائل اور حکایات و عقائد نصیحت زیادہ ہیں اور رشید البیان میں علاوہ حکایات
کے ان کے باقی مسائل کا جامع منظوم خلاصہ بیان کیا گیا ہے۔

وخاص باخصوص غورتوں کے لئے مفید و متداول ہے۔ صدیوں سے اسے پڑھا جاتا ہے :

۱۰ (۱) تحریر: الاصفیاء (فناکسی) اذیتحق غلام سہروردی لاہوری مطبوعہ وحدت پریس لاہور ۱۹۶۶ء ص ۴۶ (ب) عزیز اسلام دہشتی

آخوند در سینه شکرکاری مظهر عدل و انصاف و خدای مولا، فضل و مودت حمید پیر پشاور ۱۹۶۹ء

بقیہ : شاہ ولی اللہ
ہے حضرت شاہ صاحبؒ نے اس کو تجلی کے ذریعہ حل کرنے کی کوشش کی ہے۔ تجلی کی حقیقت معلوم ہو جانے سے
وحدۃ الشہود اور وحدۃ الوجود میں کوئی تعارض باقی نہیں رہتا ہے۔ شاہ صاحب کا کمال یہ ہے کہ وہ تجلی کے
معنی سمجھا دیتے ہیں کہ بندہ کس طرح خدا کی بات سن سکتا ہے۔ اور اس کو دیکھ سکتا ہے۔ ان کے نزدیک تجلی
الہی جس مظہر پر عکس ریز ہوتی ہے وہ مظہر اس تجلی کے رنگ میں رنگ جاتا ہے۔ چناں چہ اس وقت یہ کہنا
صحیح ہوتا ہے کہ میں نے خدا کو دیکھا یا اس کی بات سنی۔ اس کو ایک مثال یہ ہے کہ آئینہ میں ہم آفتاب کے عکس کو
دیکھتے ہیں۔ اگر اس عکس میں ہم اتنے منہک ہو جائیں کہ آئینہ کا تصور ہی ذہن سے جاتا رہے کہ ہم کہہ سکتے ہیں کہ ہم نے
آفتاب کو دیکھا۔ تجلی کی ماہیت سمجھنے بغیر ذات باری کا کائنات سے جو تعلق ہے اس کا ادراک نہیں ہو سکتا۔